

QOBILIYAT, ISTE'DOD VA TALANT: PSIXOLOGIK XUSUSIYATLAR VA ULARNING INSON HAYOTIDAGI O'RNI.

*Ilmiy rahbar: SamDChTI dotsenti O.I. Yadgarova
SamDChTI, Ingliz fakulteti talabasi Ch.B.Norbo 'tayeva*

Annotatsiya: Maqolada qobiliyat, iste'dod va talant kabi psixologik xususiyatlar va ularning inson hayotidagi roli chuqur tahlil qilinadi. Qobiliyat, insonning ma'lum bir faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish qobiliyatidir. Bu shaxsning o'ziga xos salohiyatini va imkoniyatlarini ifodalaydi. Iste'dod, o'z navbatida, bu qobiliyatning yuqori darajasi bo'lib, shaxsning o'z faoliyatida yangi yondashuvlar, ijodkorlik va noyob yutuqlarni yaratish qobiliyatini ko'rsatadi. Talant esa, qobiliyat va iste'dodning eng yuqori darajasi bo'lib, uni amaliyotda amalga oshirish orqali hayotga tatbiq etish imkonini beradi. Ushbu psixologik xususiyatlar bir-birini to'ldirib, shaxsning rivojlanishiga yordam beradi, jamiyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarurdir. Maqola, bu xususiyatlarning o'zaro aloqalari, ularning shaxsiy va professional hayotdagi ahamiyatini, shuningdek, ular orasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qiladi. Qobiliyat va iste'dod insonning o'zini rivojlantirish, yuksalish va jamiyatdagi o'rnini topishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, iste'dod, talant, qobiliyat turlari, Rojer Martin du Gard, psixologik nazariyalar: intellektual rivojlanish nazariyasi (Howard Gardner), talant va iste'dod nazariyasi (Renzulli), aqliy rivojlanish nazariyasi, psixodinamik nazariya (Zigmund Freyd), Vigotskiy va ijtimoiy-madaniy nazariya.

Abstract: The article deeply analyzes psychological traits such as ability, talent, and aptitude, and their role in human life. Ability refers to a person's natural capacity to successfully perform a particular activity, representing their unique potential and possibilities. Talent, on the other hand, is the higher level of this ability, showcasing a person's creativity and unique achievements in their work. Talent is the highest form of ability and aptitude, which is realized and applied in practice. These psychological traits complement each other, helping an individual grow and succeed in society. The article explores the interconnections between these traits, their significance in personal and professional life, and their mutual relationship. Ability and talent play crucial roles in self-development, achieving success, and finding one's place in society.

Keywords: ability, talent, aptitude, types of ability, Rojer Martin du Gard, psychological theories: theory of intellectual development (Howard Gardner), theory of talent and aptitude (Renzulli), theory of mental development, psychodynamic theory (Sigmund Freud), Vygotsky and socio-cultural theory.

Qobiliyat, iste'dod va talant — inson psixologiyasining eng muhim va murakkab xususiyatlaridan biridir. Har bir shaxs o'zining o'ziga xos qobiliyatlari bilan tug'iladi

va bu xususiyatlar vaqt o'tishi bilan rivojlanadi. Iste'dod va talant esa, qobiliyatlarning yuqori darajalaridir va insonning o'z faoliyatida ko'rsatgan yuksak yutuqlarini ifodalaydi. Bu psixologik xususiyatlar bir-biriga bog'liq bo'lib, insonning ijodkorlik salohiyatini, shaxsiy rivojlanishini va jamiyatdagi o'rnini belgilaydi. Maqolada, qobiliyat, iste'dod va talantning o'zaro aloqalari, ularning shakllanishi va ularning shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatdagi o'rni haqida so'z yuritiladi. Shu bilan birga, ushbu psixologik xususiyatlarning inson hayotidagi ahamiyatini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradigan tahlil va nazariyalar keltiriladi

Qobiliyat insonning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtira olishiga asos bo'ladigan psixologik jihatdir. Shuni ta'kidlash kerakki, qobiliyatning o'zi mazkur bilim va ko'nikmalarni tashkil etmaydi, balki ularga erishish imkoniyatini taqdim etadi. Masalan, musiqaga qobiliyatli bola musiqa sohasida muvaffaqiyatga erishish ehtimoliga ega bo'ladi. Ammo bu ehtimolni haqiqatga aylantirish uchun maxsus ta'lim, qat'iy mehnat, sog'lomlik, musiqa asboblariga kirish imkoniyati va boshqa muhim shartlar zarur. Aks holda, qobiliyat yetarlicha rivojlanmay, yo'qolib ketishi ehtimoli yuqori. .

Qobiliyatlar - u yoki bu unumli faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirish sharti hisoblangan va buning uchun zarur bilim, ko'nikma va malakalarini egallay olishni ta'minlaydigan shaxsning individual - psixologik xususiyatlari.¹ Ba'zi manbalarda qobiliyat tushunchasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Insonning ma'lum bir yoki bir nechta faoliyat sohalarida ko'proq mos ekanligini ko'rsatadigan individual psixik xususiyatga qobiliyat deyiladi."²

Xalilovanning "Umumiy psixologiya" kitobida keltirilishicha qobiliyatlar quyidagicha tavsiflanadi:

1.Tabiiy qobiliyatlar odamlar va hayvonlar uchun xos bo'lib, idrok qilish xotirada saqlash, oddiy muloqotga kirisha olish shular jumlasidandir. Biologik jihatdan asoslangan bu qobiliyatlar asosini shartli reflekslar hosil bo'lish jarayoni tashkil etadi. Insondagi va yuksak darajada rivojlangan hayvonlardagi bu qobiliyatlar bir-biridan farq qiladi.

2.Maxsus insoniy qobiliyatlar ijtimoiy-tarixiy tabiatga ega bo'lib, ijtimoiy hayot va taraqqiyotni ta'minlaydi. Maxsus insoniy qobiliyatlar o'z navbatida umumiy va xususiy qobiliyatlarga bo'linadi.

3.Umumiy qobiliyatlar insonning turli faoliyatlari muvaffaqiyatini ta'minlovchi aqliy qobiliyatlar xotira va nutqning rivojlanganligi, qo'l harakatlarini aniqligi va boshqa xususiyatlardan iborat. Xususiy qobiliyatlar alohida olingan bir faoliyatning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Bu qobiliyatlar alohida muloqotning bo'linishini taqozo

¹ U. Fayziyeva, N. Jumayev "Umumiy psixologiya" Buxoro – 2021 (207-bet)

² S.I. Seyidov ve Prof. M.Ə. Hamzayev "Psikoloji" darsligi B a k 1 - 2007 (400- sayfa)

etadi. Masalan, matematika, texnika, badiiy ijodiy, sportga bo‘lgan qobiliyatlar shular jumlasidandir.³

Hamma maxsus qobiliyatlarni, inson faoliyatining asosiy turlarini uch turga: fan, san’at, amaliyotga ajratish mumkin. Shunga binoan qobiliyatni milliy, badiiy va amaliy deb klassifikatsiyalash mumkin. Bu turlarning har biri o‘z navbatida mayda turlarga bo‘linadi.

Ilmiy qobiliyat abstrakt, evristik fikrlashning yuksak rivojlangan bo‘lishini, og‘zaki mantiqiy xotirani, qat’iyat va sabr-toqatni talab qiladi. Bu qobiliyatga quyidagi mayda qobiliyatlar kiradi: fizik, matematik qobiliyat, ximiya, filosiya, tarix, biologiya fanlariga nisbatan bo‘lgan qobiliyatlar.

Badiiy qobiliyat sensor obrazli fikrlashning alohida rivojlangan bo‘limini, o‘tkir emosional ta’sirchanlik va reaktivlikni talab qiladi. Bu qobiliyatga tasvirlash, musiqaviy, artistik va adabiy qobiliyatlar kiradi.

Amaliy qobiliyat praktik aqlning yuksak darajada rivojlanganligini, fahm-farosatning kuchliligi, iroda va yetuk kirishuvchanlikni o‘z ichiga oladi. Amaliy qobiliyatga konstruktiv-texnikaviy qobiliyat, boshqaruvchanlik qobiliyati, shu jumladan tashkilotchilik va boshqalar kiradi.⁴

Qobiliyatlar taraqqiyotining yuksak bosqichi **iste’dod** deb ataladi. **Iste’dod** bu kishiga qandaydir murakkab mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli, mustaqil va orginal tarzda bajarish imkonini beradigan qobiliyatlar majmuasidir.⁵

Iste’dod doimo qat’iyatlilik, qiziquvchanlik va ko‘p yillik mehnatga asoslanadi. Mashhur frantsuz yozuvchisi, 19-20-asr adabiyoti bo‘yicha Nobel mukofoti sovrindori Rojer Martin du Gard insonning iste’dodi haqida shunday deydi: “Harakatsiz iste’dod salyutga o‘xshaydi: u bir lahzaga ko‘rkam bo‘ladi, keyin esa hech narsa qolmaydi.”⁶

Iste’dodning rivojlanishi uchun doimiy mehnat, tajriba va o‘zini takomillashtirish zarur. Iste’dod faqat tabiat tomonidan berilgan qobiliyat emas, balki uni rivojlantirish va o‘zgartirish orqali inson o‘z imkoniyatlarini yanada kengaytirishi mumkin. Iste’dod, shu bilan birga, eng yuqori darajadagi yaratish, innovatsiya va o‘ziga xoslikni talab etadi. Boshqacha qilib aytganda, iste’dod — bu nafaqat aqliy yoki jismoniy qobiliyat, balki ular bilan birga keladigan maqsadga yo‘naltirilgan qat’iyat va mehnatdir.

Roger Martin du Gardning fikriga ko‘ra, harakatsiz iste’dodning o‘zi hech qanday ahamiyatga ega emas. Faqatgina uni amaliyotda qo‘llash, rivojlantirish va boshqalar bilan ulashish iste’dodning haqiqiy kuchini ko‘rsatadi. Iste’dod, agar u faol

³ I. Xalilova, I Xaydarov “Umumiy psixologiya” darsligi. Toshkent –2009

<https://lib.jdpu.uz/storage/uploads/files/Umumiy%20psixologiya.%20Xalilova.pdf>

⁴ Ilmiybaza.uz https://ilmiybaza.uz/?utm_source=chatgpt.com

⁵ SH. Baratov, L.Olimov, O.Avezov “Psixologiya nazariyasi va tarixi” darsligi Toshkent, 2019 (434-bet)

⁶ Гутарева, Н. Ю. Психологические характеристики человека: способности, талант и гениальность / Н. Ю. Гутарева, Н. В. Виноградов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С.

va qat'iyatli mehnat bilan birgalikda rivojlantirilsa, o'zini maksimal darajada namoyon qiladi. Inson o'z iste'dodini yaxshi tushunsa, uni to'g'ri yo'naltirsa, u nafaqat shaxsiy yuksalishiga, balki jamiyat rivojiga ham katta hissa qo'shishi mumkin.

Talant - bu shaxsning muayyan faoliyat sohasida namoyon bo'ladigan ajoyib tabiiy (tug'ma) qobiliyati.⁷ U ko'pincha insonning o'ziga xos xususiyatlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi va bu xususiyatlar muayyan sohalarda yuqori darajada muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini yaratadi. Talant insonning maxsus sohalarda, masalan, san'at, musiqa, sport yoki ilmiy izlanishlarda mukammallikni ko'rsatishi mumkin.

Qiziqarli faktlar shuni ko'rsatadiki, talant ba'zan irsiy omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, lekin u faqatgina tug'ma qobiliyat bilan chegaralanmaydi. Ko'plab mashhur san'atchilar, musiqa ustalari yoki olimlar o'zlarining muvaffaqiyatlarini ko'p mehnat va o'z ustida ishlashga qaratgan. Misol uchun, musiqachi Ludwig van Beethovenning quloqning kamolotidan ayirilishi, ammo uning musiqaga bo'lgan muhabbati va mehnati orqali u dunyodagi eng buyuk kompozitorlardan biriga aylangan. Shuningdek, sportchilarning ko'plab muvaffaqiyatlari ham faqat tug'ma qobiliyat bilan emas, balki o'zlarining qat'iyatliliigi va mashaqqatli ishlari bilan bog'liqdir.

Talant, shuningdek, insonning yangi g'oyalarni rivojlantirish, innovatsion yechimlar taklif qilish va murakkab masalalarni hal etishda ham o'z aksini topadi. Aqliy talantlar orqali odamlar yangi ilmiy kashfiyotlar yaratishi va dunyoni o'zgartirishi mumkin. Shunday qilib, talantning roli faqatgina badiiy yoki sportda emas, balki ilm-fan va kundalik hayotda ham juda katta.

Qobiliyat, iste'dod va talant haqida psixologik nazariyalar ko'plab tadqiqotchilar va psixologlar tomonidan ishlab chiqilgan. Quyida ularning ba'zilarini keltiraman:

✓ **Intelektual rivojlanish nazariyasi (Howard Gardner):** Gardnerning ko'p intellektual nazariyasi (Multiple Intelligences Theory) insonning qobiliyatlarini turli shakllarda ko'rsatadi. U insonda faqat bitta intellektual qobiliyat mavjud emas, balki ko'plab turli qobiliyatlar bo'lishi mumkin, masalan, mantiqiy-matematik, lingvistik, musiqiy, interpersonallik, tabiiyistik va boshqalar. Gardner bu nazariyada iste'dod va talantni insonning turli qobiliyatlari sifatida tushuntiradi.

✓ **Intellektual qobiliyat nazariyasi (Charles Spearman):** Charles Spearman, o'zining "g" (general intelligence) kontseptsiyasini ishlab chiqqan. U insonlarning intellektual qobiliyatlarini umumiy "g" faktori orqali tushuntiradi. Bu nazariyaga ko'ra, qobiliyatlar bir-biri bilan bog'liq bo'lib, ularning muvaffaqiyatli amalga

⁷ ГРАМОТА.РУ. (2023). Справочно-информационный интернет-портал «Русский язык» | Словари | Проверка слова. Дата обращения: 10 декабрь 2023. Архивировано 31 март 2023 года. <https://gramota.ru>.

oshirilishi umumiy aqliy qobiliyatga bog‘liq. Spearmanning fikricha, qobiliyat va talant faqat umumiy aqliy qobiliyatga asoslanadi.

✓ **Talant va iste’dod nazariyasi (Renzulli):** Joseph Renzulli, talant va iste’dod nazariyasini ishlab chiqqan. Bu nazariyaga ko‘ra, talantning shakllanishida uchta asosiy omil rol o‘ynaydi: yuqori darajadagi qobiliyat (intellektual va ijodiy qobiliyatlar), motivatsiya (samarali va izchil ishga qiziqish), va ijodiy va mustaqil yondashuv. Renzulli bu omillarni uyg‘unlashtirib, talantni rivojlantirish uchun aniq sharoitlar yaratish zarurligini ta’kidlaydi.

✓ **Aqliy rivojlanish nazariyasi (Jean Piaget):** Jean Piagetning aqliy rivojlanish nazariyasi qobiliyatlarning rivojlanishini yoshga bog‘laydi. Piaget, bolaning kognitiv qobiliyatlari rivojlanishining to‘rt bosqichini (sensorimotor, pred-logik, konkret operatsiyalar va formal operatsiyalar) ajratgan. Bu nazariya qobiliyatlarning rivojlanishini muhit va tajriba orqali shakllanishi bilan tushuntiradi, lekin ularning talantga aylanishi uchun qo‘shimcha mehnat va vaqt talab qilinadi.

✓ **Psixodinamik nazariya (Zigmund Freyd):** Zigmund Freydning psixodinamik nazariyasi qobiliyatlarni va talantni shaxsning ichki psixologik jarayonlaridan, xususan, ongsiz motivatsiyalar va ichki to‘qnashuvlardan kelib chiqadigan mexanizmlarga bog‘laydi. Freydning fikriga ko‘ra, insonning qobiliyatlari va talanti uning bolalik davridagi tajribalari va ichki psixologik holatlari orqali shakllanadi.

✓ **Vigotskiy va ijtimoiy-madaniy nazariya:** Lev Vigotskiy ijtimoiy-madaniy nazariyasi orqali qobiliyatlar va talantlarning ijtimoiy muhit va madaniyat bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlagan. Vigotskiy fikricha, insonlarning qobiliyatlari muhit va atrofdegilar tomonidan shakllanadi, va talantlar o‘rgatish va yordam orqali rivojlanadi. U insonning o‘z atrofidagi ijtimoiy va madaniy resurslardan o‘rganib rivojlanishini muhim deb hisoblagan.

Bu nazariyalar qobiliyat, iste’dod va talantning shakllanishi, rivojlanishi va samarali ishlatilishiga oid turli yondashuvlarni taqdim etadi, shuningdek, shaxsning psixologik jarayonlaridan va ijtimoiy-madaniy muhitdan qanday ta’sirlanishini tushunishga yordam beradi.

Qobiliyat, iste’dod va talant kabi psixologik xususiyatlarning talabalar hayotidagi o‘rni. Qobiliyat, iste’dod va talant kabi psixologik xususiyatlar talabalar hayotida katta ahamiyatga ega. Bu xususiyatlar nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki shaxsiy rivojlanishga, kelajakdagi professional faoliyatga va ijtimoiy aloqalarga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Ø **Qobiliyat:** Talabalar o‘zlarining akademik faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun kerakli qobiliyatlarni rivojlantirishlari zarur. Bu qobiliyatlar umumiy bilim olish, yangi mavzularni o‘rganish va masalalarni hal etishda yordam beradi. Talabaning qobiliyati, o‘ziga xos sohalarda faoliyat yuritishda muhim rol o‘ynaydi.

Ø **Iste'dod:** Talabalarda iste'dod mavjudligi, ularning yangi g'oyalar yaratish, ijodiy yondashuvlar ishlab chiqish va innovatsiyalarni amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Iste'dodli talabalar o'z o'qish jarayonida ko'proq muvaffaqiyatga erishib, nafaqat akademik, balki ijtimoiy sohada ham katta yutuqlarga erishadilar.

Ø **Talant:** Talant, iste'dod va qobiliyatning yuqori darajasi bo'lib, talabalarni nafaqat o'z sohasida eng yaxshi mutaxassislar qilish, balki jamiyatga ham foyda keltirish imkoniyatlarini yaratadi. Talantli talabalar o'z sohalarida yetakchi bo'lib, ko'plab muvaffaqiyatlarga erishishadi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida katta ahamiyat kasb etadi.

Qobiliyat, iste'dod va talant talabalar hayotida o'zaro aloqada bo'lib, ularning o'qish jarayonini, shaxsiy o'sishini va ijtimoiy muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi. Bu xususiyatlar talabalarni hayotga tayyorlashda va ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa qilib aytganda, qobiliyat, iste'dod va talant — har biri insonning psixologik xususiyatlaridan bo'lib, uning hayotidagi o'ziga xos rolini bajaradi. Qobiliyat — bu insonning biror faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishga qodirligi, iste'dod esa ularni ijodiy va yuqori darajada namoyon etish imkoniyatini beradi. Talant esa shaxsning maxsus sohada yuksak natijalar ko'rsatish qobiliyatidir. Har uchala xususiyat ham odamning ichki resurslari, psixologik rivojlanishi va atrof-muhit bilan o'zaro ta'siridan kelib chiqadi.

Insonning qobiliyat va iste'dodi ko'pincha muhit va ta'lim orqali shakllanadi, lekin ularning mukammallikka erishishi uchun motivatsiya, mehnatsevarlik va qat'iyatlilik zarurdir. Talant esa ko'pincha individual yondashuvni talab qiladi, chunki u faqatgina tabiiy iste'dodga asoslanib emas, balki doimiy mashq va o'z ustida ishlash orqali ham rivojlanadi.

Ushbu psixologik xususiyatlarning hammasi, nihoyat, insonning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy muvaffaqiyati va ijtimoiy roli bilan chambarchas bog'liq. Shu bois, qobiliyat, iste'dod va talantni tushunish va rivojlantirish odamning hayotini yanada mazmunli va samarali qilishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. U. Fayziyeva, N. Jumayev “Umumiy psixologiya” Buxoro – 2021 (207-bet)
2. S.İ. Seyidov ve Prof. M.Ə. Hamzayev “Psikoloji” dersliği B a k ı - 2007 (400-sayfa)
3. I. Xalilova, I Xaydarov “ Umumiy psixologiya” darsligi. Toshkent –2009
<https://lib.jdpu.uz/storage/uploads/files/Umumiy%20psixologiya.%20Xalilova.pdf>
4. Ilmiybaza.uz https://ilmiybaza.uz/?utm_source=chatgpt.com
5. SH. Baratov, L.Olimov, O.Avezov “Psixologiya nazariyasi va tarixi” darsligi Toshkent, 2019 (434-bet)

6. Гутарева, Н. Ю. Психологические характеристики человека: способности, талант и гениальность / Н. Ю. Гутарева, Н. В. Виноградов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2015. — № 9 (89). — С.
7. ГРАМОТА.РУ. (2023). Справочно-информационный интернет-портал «Русский язык» | Словари | Проверка слова. Дата обращения: 10 декабрь 2023. Архивировано 31 март 2023 года. <https://gramota.ru>.

